

A MINDENKORI MAINSTREAM

PETE PÉTER

Bekker Zsuzsa (szerk.):

Gazdaságelméleti olvasmányok

Alapművek, alapirányzatok

Aula Kiadó, Budapest, 2000.

639 old., 4550 Ft

A Bekker Zsuzsa által szerkesztett vastkos kötet lapozgatva, nem véletlenül ötlenek a recenzió eszébe Keynes sokszor és kétségkívül sokféle értelemben idézett, amúgy főműve utolsó bekezdésében¹ található sorai: „...a közgazdászok és politikai bölcselek nézetei – akár igazuk van, akár tévednek – sokkal nagyobb hatásúak, mint rendszerint hisszük; valójában mindennél jobban hatnak világunk sorsára. Azok a »gyakorlati emberek«, akik menteseknek vélik magukat minden szellemi befolyás hatásától, rendszerint valamelyik rég elhunyt közgazdász rabszolgái. Magas állásokat betöltő örültek, akik hangokat hallanak a levegőben, hajdani könyvmolyoktól kölcsönözték rögeszméik magvát. [...] Az eszmék nem azonnal, de bizonyos idő múltával utat törnek; a közgazdaság-tudomány és az állambölcselet terén ugyanis kevesen működnek olyanok, akiket huszonötödik vagy harmincadik életévük betöltése után új elméletek befolyásolnak, s ezért valószínű, hogy azok az eszmék, amelyeket közhivatalnokok és politikusok, sőt agitátorok a folyó eseményekre alkalmaznak, nem éppen a legújabbak.”

A világról, jelen esetben a gazdasági életet, annak működését érintő kérdésekről való gondolkodásunk elkerülhetetlenül és gyakran észrevétlenül olyan logikai pályákat, nyilvánvalónak érzett ok-okozati feltételezéseket követ, amelyeket néha közvetlenül, de sokkal gyakrabban sok-sok áttételes közvetítéssel régen halott gondolkodók eszméiből, azok hüvelykujjszabállyá egyszerűsített rutinjaiból merítettünk. Számos „rég elhunyt” és néhány ma élő, bár a dolog természete folytán persze meglehetősen hajlott korban lévő,² híres, a közgazdasági gondolat alakulásá-

ra-fejlődésére markáns hatást gyakorló társadalomtudós írásaiból válogattak értő és gondos kezek e könyvbe olyan szemelvénygyűjteményt, amelyből az érdeklődő olvasó egyfajta bevezető-alapozó képet kap az e tudományt az elmúlt évszázadoktól a közelmúltig művelő tudósok gondolkodásmódjáról, az őket izgató kérdésekről és az azokra adott korabeli válaszaikról. A címben jelölt szándéknak megfelelően a közgazdasági gondolat alapirányzatairól, ha úgy tetszik, a mindenkori „mainstream”-ről kapunk itt eredeti szövegek segítségével áttekintést.

Noha a közgazdasági eszmetörténet éppúgy az egyetemes kultúra része, mint bármely más gondolatrendszer, s ezért egy ezzel foglalkozó mű saját jogán is a társadalomtudományok iránt fogékony értelmiségi olvasók széles körének érdeklődésére tarthat számot, az *Alapművek, alapirányzatok* mégis mindenekelőtt egyetemi tankönyv. A Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem Elmélettörténet Tanszékének kollektívája válogatta az eredeti szövegeket, látta el őket értelmező, magyarázó bevezető tanulmányokkal. Mindez az egyetemi oktatási program részeként tartott elmélet-történeti kurzusok írásos tananyaga, és az a példátlan gyorsaság, ahogy más felsőoktatási intézmények közgazdasági karain is használatba vették, beszédesen mutatja, milyen kiválóan megfelel e célnak, s jelzi persze azt a több évtizedes hiányt is, amit pótol.

A kötet összeállítója és módszert használva élesen szakítottak a tantárgy tanításának elmúlt évtizedekben hazánkban kialakult, és az e recenzióban még részletesen értékelt tradíciójával, amely tananyagként hol kritikai-értékelő, hol ismertető jelleggel, de mindig az eredeti források feldolgozott változatát adta a diákok kezébe. Bár arról a kérdéstről, hogy vajon a közgazdaságtan-történetben való jártasság szükséges-e, vagy akár csak hozzásegít-e a modern közgazdasági elmélet megértéséhez a mai elmélet művelői igen eltérően vélekednek,³ afelől nem lehet kétségünk, hogy ha valaki bármilyen okokból az eszmetörténettel komolyan, s nem csak a népszerű ismeretterjesztés szintjén akar ismerkedni, akkor aligha nélkülözheti az eredeti szövegek, az autentikus források nyújtotta biztos háttérrel. Érzékelve az e téren a közgazdasági egyetemisták ismereteiben fennálló hiányt – lehet, hogy inkább úrról, nem csak hiányról kellene beszélni –, e tankönyv az eredeti szövegek tanulmányozására helyezi a hangsúlyt, a közel 650 oldal több mint felét a szemelvények teszik ki.

1 ■ John Maynard Keynes: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1965. 407–408 old.

2 ■ Az 1995-ben Nobel-díjjal jutalmazott R. Lucas Junior az egyetlen hetven év alatti a kötetben szereplők közül.

3 ■ George Stigler: *Hasznos-e a közgazdaságtan múltja?* In: Madarász Aladár (szerk.): *Közgazdaságtani eszmetörténet*. Szöveggyűjtemény. Osiris, Bp., 2000.

E recenzió első, hosszabb részében magát a kötetet ismertetem. Méltatása azonban nem volna teljes, ha legalább vázlatosan nem foglalkoznánk azzal a több évtizede fennálló hiánnyal, amelynek pótlása a kötet megjelenésével megkezdődhetett, azzal a koncepcióváltással, amely a közgazdasági eszmetörténet oktatásában történt. Ezért az írás befejező részében az elmélettörténet- (és kisebb részben az elméleti közgazdaságtan-) oktatás elmúlt évtizedekben kialakult helyzetéről fejtem ki röviden gondolataimat.

ARISZTOTELÉSZTŐL AZ ÚJ-KLASSZIKUSOKIG

A tárgyalás nagyjából időrendet követ, a kötet hat részéből öt a közgazdasági gondolat történelmi korszakai szerint csoportosítja a szerzőket és hozzájárulásait, míg a hatodik e szaktudomány egyes jellegzetes és a szakma által ma is vitatott módszertani kérdéseire kínál elsődleges forrásokat. Az így kialakított blokkok mindegyikéhez az adott rész szemelvényeit válogató elmélettörténész írt egyenként tizenöt-húsz oldal terjedelmű bevezető tanulmányt, amelyben a tárgyalt irányzatok markáns jellegzetességeit, legfontosabb elemzési eszközeit, állításait, a korhoz is kötődő gondolkodásmódját vázolják. E szakmai segítség nemcsak a tankönyv célja miatt nélkülözhetetlen, valójában még a modern közgazdaságtan professzionális szakértője is nehezen igazodna el az egyes fogalmak korabeli, maitól igen gyakran eltérő jelentését tisztázó magyarázatok nélkül, s bizony némi korrajz és eszmetörténeti háttér híján az sem mindig kézenfekvő, miért épp azokkal a kérdésekkel, s miért éppen úgy küszködtek ezek a nagy elmék.

Az első rész (*Az ökonomia előtörténetéből*, Madarász Aladár bevezetőjével) az ókori kezdetektől a XVIII. század végéig tekinti át a gazdaságra, gazdálkodási folyamatra vonatkozó írásos emlékeket, tehát nagyjából addig az időszakig, amikor a közgazdaságtan önálló, a többi társadalomtudománytól elkülönült kérdéseket vizsgáló, saját módszertant és szemléletet kialakító gondolatkörre vált. Az elmélettörténészek legtöbbször ennek megtörténetét a fiziokraták iskolájához köti. Az ókort Arisztotelész néhány írásának részlete képviseli, akinek közgazdasági gondolatai a háztartás, illetve a városállam gazdálkodásának leírását, az ezekkel kapcsolatos bölcs tanácsokat tartalmazták. A középkor skolasztikája a helyes, erkölcsös, Istennek tetsző életvitellel foglalkozó teológiai értekezéseinek keretei közé csak kiszámú, bár jellegzetes gazdasági tárgyú kérdést illesztett. Ezeket a kötetben Aquinói Tamásnak az igazságos piaci árral és a kamattal kapcsolatos fejtegetéseinek keresztül ismerhetjük meg.

Madarász bevezetőjéből azt is megtudjuk, hogy a későbbi elemzők milyen sokféle, gyakran egymásnak ellentmondó módon kezelték a merkantilisták törekvéseit és eszméit. Az a konklúziója, miszerint ez az iskola sokkal inkább volt egy a kor gazdaságpolitikai kérdéseinek leírására alkalmas közös nyelv, semmint a ma protekcionizmusnak nevezett gazdasági szabá-

lyokat pártoló gondolkodók XVII–XVIII. századi szellemi közössége, a magyar közfelfogásban kifejezetten újszerűnek hat, aminek nyilván az az oka, hogy az elmélettörténeti képzettséggel is rendelkező honi közgazdászok zömének a merkantilistákról szóló ismeretei közvetve vagy közvetlenül, de szinte kizárólag a róluk ugyancsak rossz véleménnyel lévő, s őket ekként ostorozó Adam Smithtől származnak. A Quesnay, Diderot, és Turgot képviselte fiziokraták tollából közölt szemelvények beszédesen mutatják, hogy számukra a gazdaság már saját törvényekkel működő rendszer volt, amelyben a dolgok állását valamely természetes renddel szemben kellett megítélni – tehát megszületett a közgazdaságtan.

A közgazdaságtan professzionalizálódása előtti szövegeket izlelgetve az olvasó komolyan meglepődhet azon, hogy e mozaikokból milyen sok maradt meg, s él közhelyszerű igazságként vagy normatív igazságossági kritériumként tovább a közgazdasági szakképzettséggel nem rendelkező embertársaink körében. Nem elég, hogy rég halott közgazdászok rabszolgái vagyunk, ahogy Keynest a bevezetőben idéztük, de sok-sok embertársunk olyan gondolkodó rabszolgája, akik sok száz, esetleg ezernél is több éve halottak, s akiknek eszméi a gazdasági rendszer működésének megmagyarázása szempontjából – a szakma mai képviselőjének meggyőződése szerint legalábbis – teljesen érdektelenek, gondolataik nem többek történeti-történelmi érdekességnél. Miközben tehát a XVIII. század végétől, a klasszikus közgazdaságtan megjelenésétől kezdve és azóta mind a mai napig a közgazdasági elméletek tanulmányozása már előképzettséget kíván, ezért azok a laikusok számára jórészt elérhetetlenek és megfelfejthetetlenek, a könnyebben emészthető régebbi tanok a szakmán kívüliek vélekedéseiben és ítéleteiben jobban gyökeret eresztettek.

Így például a háborgás a mindenkori árak igazságtalan (rendszerint igazságtalanul magas) voltán általában az érdekek kifejeződése, de embertársaink jó része a saját közvetlen érdekein túl is szilárdan megvan győződve róla, hogy a jószágoknak van valamilyen objektív módon meghatározható igazságos áruk, s az ettől való eltérés morális megítélés alá esik. Ilyen, Aquinói Tamáshoz hasonló eszmeifuttatás a közgazdaságtan elméletétől már több mint kétszáz éve nagyon távol áll. Politikai hatalomért vetélkedő pártok programjaikban a korai merkantilizmust idéző érvekkel csábítják választóikat, vélhetően azért, mert a potenciális választók jelentős része ma

4 ■ Malthust például Marx mélyen reakciónak tekintette, és személyében is negatív figuraként írt róla, Sayt pedig kifejezetten lenézte, a magyarul megjelent Marx-fordításokban „az idétlen” szinte állandó jelző volt Say nevének említésekor. A marxista brosúrirodalom azután még jobban sematizálta, Marx ílése alapján minden tulajdonságukban jókra és rosszakra osztotta a kornak saját környezetük által egyébként rendszerint igen nagy tisztelettel övezett közgazdát.

5 ■ Lásd az itt recenzált kötet 222. oldalát. Kiemelések az eredetiben.

is úgy gondolkodik a külkereskedelemről, mint egy zérus összegű játékról, amiben az egyik fél csak azt nyerheti meg, amit a másik elveszít. De agrárius körökben élénken élnek azok a megfontolások is, amelyek a mezőgazdasági ágazat különleges szerepét azzal hozzák összefüggésbe, hogy ott a természet erejének hozzájárulása folytán többletérték, többlettermék keletkezik, s a többi ágazat csak azt használja, dolgozza fel tovább, ami ott megterem. Ez pedig a fiziológiák tanai egy részének meglehetősen vulgarizált formájaként is interpretálható. A „szakma” és a „laikusok” gondolkodásmódjának ilyen elválása persze minden más tudományágban fellelhető, a közgazdászok helyzetét talán az teszi e téren különösen kényessé, hogy a természet törvényeiről nem az újra-választásuk érdekében választóik gondolkodásmódjához igazodni akaró politikusok döntenek, a vámszabályokról és az agrártámogatásokról viszont igen.

A klasszikus közgazdászok (Smith, Malthus, Ricardo, Say) neve mindenekelőtt Marx, pontosabban a marxista ideológia, a politikai gazdaságtan tankönyvek révén a középkorú és idősebb generáció számára sokkal ismertebb, mint a későbbi vagy akár a mai közgazdász génuszoké. A kötet második része (*A klasszikus iskola*, szintén Madarász Aladár bevezetőjével) szemelvényeinek hatására remélhetőleg sokan revidéálják majd az egykori PG-kurzusokon beléjük ivódott szórványos képeket.⁴ Olyan témákról, mint a jólét, a gazdagság (mai szóval talán úgy mondanánk: a tartós gazdasági növekedés) forrása, a munkamegosztás, az árak és költségek viszonya, a piacok működése vagy a népesedés és (megint csak mai szóval) életszínvonal viszonya, olvashatunk filozofikus és gyakran a mai szakirodalom is megszégyenítő lendületes és érdekfeszítő stílusban előadott, egyáltalán nem poros eszmefuttatásokat. Nem kell nagy erőfeszítés ahhoz, hogy emlékeinkben is szakítsunk a klasszikus közgazdaságtant pusztán a marxizmushoz vezető útként láttató, évtizedekkel ezelőtt megtanult sztereotípiákkal, s az ifjabb generációkkal együtt saját jogukon tiszteljük e nagy tudósokat.

A marginalizmus szellemi teljesítményéből (harmadik rész: *Marginalista forradalom, neoklasszikus gondolkodás*, Bekker Zsuzsa bevezetőjével) az előzőekhez képest már sokkal többet őrzött meg a modern gazdaságelmélet. A standard mikroökonómiai kurzusokon valójában ma is jórészt azoknak a modelleknek didaktikussá tett és leegyszerűsített formáit tanítják, amelyeket Walras, Menger, Jevons és Marshall a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedeiben dolgozott ki, és tőlük származik a modern közgazdaságtan legfontosabb szemléleti alapja, az általános egyensúly gondolata is. A szakma – mindannyiunk – szégyene, hogy alapműveik közül egy sem áll rendelkezésre magyarul, s hogy az ehhez a részhez tartozó szemelvényeket külön e célra kellett lefordítani.

Éppen azért, mert a neoklasszikus eredet élénken él a legmodernebb teóriákban is, a marginalistákról,

a marginalista gondolati forradalom pontos helyéről és a klasszikus közgazdaságtanhoz való viszonyáról nemcsak az eszmetörténészek folytatnak ádáz vitákat, de a mai elmélet művelői is, és nem is számíthatunk ezek csitulására. Így valószínűleg a bevezető tanulmány azon sarkos megfogalmazásával, miszerint „a marginalista forradalom a közgazdaságtan alaporientációját nem változtatta meg, de tárgyában és vizsgálati körében egyfajta szűkítést [...] valósított meg...”⁵ sokan csak részlegesen fogunk egyetérteni, nem a klasszikus tradíciókhoz való kötődés szorosságát kérdőjelezve meg, hanem a tárgyban és vizsgálati körben való szűkítést.

E tárgyköri szűkítés látszata származhat abból is, hogy a marginalizmus óriási metodológiai változást hozott. Ezen iskola képviselőivel kezdődik meg a törekvés a közgazdaságtan mint tudomány axiomatikus felépítésére, az az igény, hogy az érvelés zárt, ellentmondásmentes logikai láncot alkosson, ahol a dolgok összefüggései egymással egy teljes rendszer elemeinek sok áttételes viszonyaként, kölcsönös egymásra hatásként legyenek ábrázolhatók. Az axiomatikus tárgyalás, a logikai ellentmondás-mentesség igénye hozta magával a formalizált modellek megjelenését, másfelől lehetetlenné tette, hogy ettől kezdve „csak úgy általában” lehessen a világról, „a fontos összefüggésekről” beszélni – logikailag mindent korrektül definiálni, az egyes elemek kapcsolatát egymással pontosan tisztázni kellett. Ilyen konzisztens rendszert persze nem lehet alkotni a „valóság színes sokféleségétől” való mélyebb elvonatkoztatás, radikális és explicit vállalt egyszerűsítés nélkül, ami miatt a modell a valóság szűkebb körére alkalmazhatónak látszik, mint a korábban divatos verbális érvelés. Hogy egy példával éljek: Smith a „láthatatlan kéz” metaforájával közérthetővé tudta tenni azt a felismerését, hogy a gazdaság nagyszámú egyéni szereplője saját egyéni szempontjait és céljait követve olyan decentralizált együttműködést valósít meg, amelynek együttes eredménye gyakran eltér ugyan az egyének eredeti várokozásaitól, a társadalom egészében mégis spontán rendet eredményez. Olyan spontán rendet, amely az egyének és a társadalom együttes céljait kielégítően, s főleg a számba jöhető alternatív társadalmi szervezeti elveknél sokkal jobban szolgálja. A marginalisták megpróbálták logikai definíciót adni az egyéni céloknak és az elérésüket szolgáló emberi magatartásnak, aztán az egyéni magatartások együttes eredőjére nézve konzisztenciakritériumokat megfogalmazva megpróbálták beletekinteni a láthatatlan kéz „technológiájába”, s mindennem ugyanazt teszik a mai napig az elmélet művelői.

A negyedik rész (*A Keynesi forradalom*, ugyancsak Bekker Zsuzsa bevezetőjével) John Maynard Keynesnek, a XX. század egyik legnagyobb hatású közgazdászának újításait fogja egybe – a neoklasszikusokéival szemben az ő főműve a hatvanas évek közepe óta magyarul is olvasható. Noha tudományos kvalitásaihoz semmi kétség sem férhet, fellépésének átütő ereje az

akadémiai elméleti körökben valójában rövidebb ideig tartott, és távolról sem volt annyira osztatlan, mint a közgazdasági elméletet az egyetemi alapkursusok szintjén vagy még úgy sem ismerő, az üzleti életben vagy az állami adminisztrációk különböző posztjain működő szakértelmiségiek között. Az viszont kétségtelen, hogy a bevezető szintű makroökonómiai tanulmányok jelentős részének elvi alapvetése – mindenképpelt gazdaságpolitikai orientációja miatt – sokkal inkább megtartotta Keynes logikáját, mint a magas tudomány, és a gazdaságpolitikáról gondolkodó szakértelmiségiek között is igen sok híve van.

A magas tudomány – ahogy e rész bevezető tanulmányából ki is derül, s itt a rövideg kedvéért igen erős egyszerűsítéssel interpretáljuk – ma úgy tekint Keynesre, mint aki annak érdekében, hogy a saját kora lényeges és a kor ortodoxiája által kétségkívül nem vagy nem kellő súlytal kezelte gazdasági problémáinak elméleti megalapozást adjon, olyan újításokat vezetett be az elméletbe, amelyekkel az adott problémákat sokkal átütőbben lehetett ugyan leírni – s ez magyarázza a sikert –, de amelyek ugyanakkor nem voltak harmonizálhatók az elmélet testével, s ezért kikezdtek, vagy meg is szüntették annak addig féltve őrzött belső logikai konzisztenciáját. Miközben a második világháború utáni első két évtizedben a piacgazdaságok kormányai – folyamatosan Keynesre hivatkozva – a gazdasági életben egyre aktívabb állami szerepvállalás mellett kötelezték el magukat, az akadémiai vitákat valójában a keynesi elméleti újítások visszazorolása jellemezte. Noha mára a tiszta elmélet alig őrzött meg valamit az eredeti keynesizmusból, támadása a korabeli ortodoxiával szemben és az azt követő hosszas vita-folyam olyan önmegújulásra készítette az általános egyensúlyelmélet alapú mainstream közgazdaságtant, hogy az, a Keynes által is magyarázni kívánt makroökonómiai jelenségeket az elméletbe integrálva, belső törések nélkül tudja kezelni. Ezért Keynes elméleti jelentősége akkor is óriási, ha eredeti tételeiből aktív használatban alig maradt fenn valami. Ha ma valakire azt mondják: keynesiánus, az sokkal inkább utal az illető világnézetére, etatista vagy kevésbé etatista voltára, semmint arra, hogy Keynes eredeti tételeiből bármelyiket is elfogadná.

A monetarizmus, ez a külön hagyományokkal, sajátos, a közgazdasági paradigma főáramától bizonyos fokig mindig elkülönült, és különösen az elmúlt század hatvanas–hetvenes éveiben előtérben álló elméleti irányzat nem kis részben annak köszönheti önálló létét, hogy a pénz különleges jelenségét korábban, de ma sem sikerült ellentmondásmentesen integrálni az elmélet testébe. Így azonban azok a gondolkodók, akik a közgazdasági folyamatokat a pénz intézményén, a gazdaságban forgó pénz keresletének és kínálatának egymáshoz való viszonyán keresztül igyekeztek megragadni⁶ elkülönült iskolát alkottak, és velük foglalkozik a kötet ötödik része (*Monetarizmus*, Horváth László bevezetőjével). Noha az irányzat

szellemi gyökerei egészen Hume-ig vezethetők vissza, a modern monetarizmus szellemi központja a University of Chicago, legjelentősebb képviselői (Fisher, Friedman) ennek az egyetemnek voltak professzorai, s teljesen indokolt, hogy a fejezet elsősorban rájuk támaszkodik.

Kevésbé érthető, hogyan kerül Robert Lucas Jr. és az újklasszikus iskola a monetaristák közé. Igaz ugyan, hogy a makroökonómia e talán legmodernebb fejleményének megjelenésekor, a hetvenes évek elején sokan egyszerűen radikális monetaristáknak tekintették az újklasszikus iskola képviselőit, ám viszonylag hamar kiderült, hogy lényegileg más, önálló iskoláról van szó. Az irányzat lényegének ismertetését kiválóan oldja meg Horváth László, a bevezető tanulmány szerzője, s éppen e tartalmi korrektséget meglete teszi érthetlenné, miért kezel mindenkit monetaristának, aki a chicagói egyetemhez kötődik. E nem szerencsés megoldás kétféleképpen is elkerülhető lett volna. Az újklasszikus irányzat annyira új, hogy egy mégiscsak a múltbéli gondolatokra koncentrált eszmétörténet akár ignorálhatja is. Ha viszont már foglalkozott vele, célszerű lett volna külön fejezetet szentelni képviselőinek.

A könyv utolsó része (*A közgazdaságtan módszertanáról*, Hild Márta bevezetőjével) részben általános tudományfilozófiai, részben a közgazdaságtan mint elméleti tudomány saját tárgyára, eszközeire vonatkozó kérdéseket taglal, olyanokat például, mint a modell és a valóság viszonya, a logikai érvelés és a tapasztalati tények szerepe, vagy a modellek feltevésével kapcsolatos követelmények. Az ezzel kapcsolatos viták máig sem lezártak, talán nem is lezárhatók.

Csak elismerés illetheti a kötet gondozóit azért a hatalmas és egészében nagyon sikeres munkáért, amit a szemelvények kiválogatásakor elvégeztek. Néha csak egy-két bekezdést emeltek ki egy nagy könyv valamely fejezetéből, néha egy rövidebb cikk nagy részét, a szemelvények együttesen azonban jól közvetítik azokat a jellegzetességeket, azt a legfőbb mondanivalót, ami miatt a szöveg szerzőjét mint a tudomány nagyságát tiszteljük.

A sok-sok szerző tengernyi könyvből és cikkéből persze nagyon sokféleképpen lehet válogatni, s ilyenkor a terjedelmi keret mindig szűk, még a legnagyobbak sem szerepelhetnek mind saját szemelvényekkel. Részben ezt a problémát hidalja át, részben pedig a kötet részlegesen vállalt tudománytörténeti ismeretterjesztő szerepét is szolgálja a szerkezeti újítás egy további fontos eleme, az ugyanis, hogy min-

6 ■ Az, hogy valaki monetarista, ugyanis ezt, és csak ezt jelenti. Nagyon sajnálatos, hogy a napi gazdaságpolitikai viták elméleti közgazdaságtanhoz mit sem konyító résztvevői e szót valami egészen más, és erősen negatív jelentéstartalommal ruházták fel. Amikor a monetaristát a „megszorító intézkedések” támogatójával vagy valami szélsőségesen szociálisan érzéketlen figurával azonosítják, legalább akkora jelentéstorzítást követnek el, mint amikor a materialista filozófusról azt gondolják, hogy anyagias.

den nagyobb rész végén az adott korszak vagy közgazdasági iskola kiemelkedő reprezentánsainak *Arcélei*, két-három oldalba sűrített, életrajzi információkat és a közgazdasági gondolatokhoz való személyes hozzájárulásuk specifikumait tartalmazó fejezetek találhatóak. A fő irányzatokként hat-nyolc kiemelkedő tudóst bemutató arcélek mindegyikéhez részletes bibliográfia kapcsolódik, külön kezelve a szerző saját írásait és a róla szóló vagy hozzá szorosan kapcsolódó referenciákat.

E műfaji hármasság (bevezető tanulmány, szemelvények, arcélek) részenként ismétlődő egymásutánja kétségkívül kölcsönöz némi szerkezeti „tarkabarkaságot” e tankönyvnek, ezt azonban a vállalt feladat szempontjából előnynek, nem pedig hátránynak kell tekintenünk. Ez ugyanis csak azokat az olvasókat fogja zavarni, akik a közgazdaságtan elméleteinek történetét egy teleologikus, elágazásoktól és vargabetűktől mentes fejlődési folyamatként szeretnék látni, amelyben minden fontosabb újszerű gondolat a mai elméleti felfogás irányába tett lépésként értékelendő. Az eszmetörténetet katartikus végkifejlettel bíró regényfolyamként olvasni szándékozók, és vélhetően kisebbségben lévő olvasók helyzetét azonban esetünkben eleve megnehezíti az a tény, hogy a könyv csoportmunka eredménye, egyes részeit négy, tudománya tárgyáról nem minden kérdésben azonosan vélekedő eszmetörténész gondolta. Márpedig, ahogy egyikük, Madarász Aladár, a tudományfilozófus Lakatos Imrere hivatkozva rámutat, az eszmék történetének fejlődési folyamatba rendezése legalább annyira a tudománytörténész preconcepciójának terméke, mint maguké a feldolgozott elméleteké; „minden tudománytörténész egy kimondott vagy rejtett előfeltevés-rendszerhez, tudományfilozófiához keresi a tényeket, s csak akkor kezdhet »gyönyörű piramisának« felépítéséhez, ha kiválogatta azokat, amelyek elmélete szerint valóban tudományos felfedezések.” (25. old.)

Az persze nem kétséges, hogy a tudósok egymással és elődeikkel vitatkozva, azok eredményeit felhasználva-elve építik fel a világ működéséről alkotott felfogásukat, s ezért az olvasó maga, ha akarja, a kétségkívül egyre bonyolultabbá váló struktúrákat fejlődési folyamatnak is elgondolhatja. Maga a kötet azonban, sem szerkezeti felépítésével, sem sokszerzős jellegével nem sulykol valamiféle „egyvágányú” fejlődési folyamatot.

Mindennek következményeként a kötet részei nem épülnek egymásra abban az értelemben, hogy a megelőző fejezetek elolvasása nélkülözhetetlen volna a későbbiekben következő szemelvények és magyarázatok megértéséhez. Vagyis, bár természetesen egyhuzamban is végigolvasható, egyáltalán nem muszáj így olvasni. A diákok nyilván instruktoraik utasításait lesznek kénytelenek követni az anyag feldolgozása során, ám a többi olvasó szemezgethet, kézikönyvként, emlékeztetőként is könyvespolcának értékes, jól hozzáférhető helyen tartandó darabjaként kezelheti. Jól jön a makroökonómiai tárgyú cikket író közgazdász-

nak, ha hivatkozást keres bizonyos bírált gondolatok eredetének bemutatásához, de a nem közgazda értelmiségi újságolvasó is kerülhet olyan helyzetbe, hogy utána kelljen néznie, mi is az az utilitarizmus, s miért kereste Ricardo oly szenvedélyesen a stabil értékkel bíró terméket.

Ami egyfelől a sokszínűség adta előny, az persze a másik oldalról azt jelenti, hogy a kötet szerkesztőjére különösen nehéz feladat hárult, s nem meglepő, hogy – bár megbocsátható, de mégiscsak létező – szerkesztési hibák is maradtak a kiadványban. Egy következő kiadás előkészítésekor például már biztosan nem fordul majd elő, hogy Smith *Az erkölcsi érzelmek elmélete* című művének másfél oldalas szemelvénye kétszer is szerepeljen, vagy hogy arról, hogy a makroökonómia és mikroökonómia elnevezés honnan származik, két különböző helyen is új információként találva értesüljünk (325. és 423. old.). Tudósok iskolákba sorolása sohasem ellentmondásmentes, a kötet szövegei sehol nem is sugallnak olyasmit, hogy Tobin vagy Modigliani, a mind saját maguk, mind a szakma által Keynes hívei közé sorolt két Nobel-díjas tudós valaha is monetarista lett volna. Arcéleik mégis a monetarizmust tárgyaló fejezet után szerepelnek. Mindezek természetesen apróságok, a fentiekben részletezett érdemekhez mérve pedig különösképp azok.

MIÉRT CSAK MOST ?

E cikk bevezetőjében már utaltam arra, hogy az *Alapművek, alapirányzatok* több évtizedes hiányt pótol, így aztán a megjelenése feletti örömmel nem kerülhetjük ki azt az érdekes kérdést: *miért csak most jelent meg?* És ez alkalommal ne elégedjünk meg azzal a kényelmes és erősen öngazolásszerű kézleggyintéssel, amit a társadalomtudományok művelésének és oktatásának hazai helyzetére vonatkozó vélekedésekben ilyenkor rutinszerűen megengedünk magunknak, hogy ti. a háború utáni négy évtized kommunista–szocialista–marxista ideológiai diktatúrája jócskán korlátozta a világ boldogabbik részén művelt társadalomtudományok hazai egyetemi katedrára kerülését. Mert ez úgy általában igaz ugyan, de azért nem lehet mindent erre kenni. Azt például semmiképp, miért több, mint tíz évvel a szocializmus bukása után kapnak a közgazdasági karok hallgatói először kezükbe átfogó közgazdasági eszmetörténeti szemelvénygyűjteményt.

Írásom befejező részében megpróbálom meggyőzőn az olvasót arról, hogy ennél sokkal több is igaz. A lényeg – a közgazdaságtan alapirányzatainak megismertetését eredeti szövegek révén – tekintve a most megjelenttel azonos egyetemi tankönyv nem tíz, de harminc évvel ezelőtt is minden különösebb gond nélkül kiadható lett volna, s akkor talán a ma negyvenes vagy afeletti éveiket taposó közgazdász generációk ismeretei nem korlátozódnának Smithre és Ricardóra. Nem az „átkos” rendszer ügy

általában, hanem konkrét intézmények konkrét működési módja formálta a korabeli oktatást. Volnának persze eltérések egy harminc évvel ezelőtti és egy mai kiadás között. Egy akkori tankönyv bevezető tanulmányainak nyilván követniük kellett volna a szokásos ritust, főleg ami az értékelő megjegyzéseket illeti. A Marx előtti szerzőknél hangsúlyozni azt, amiért Marx jelentősnek tekintette őket saját rendszere megalkotásához, a marginalistáktól kezdve meg jól megbírálni, s – megint csak Marx terminusával – vulgárközgazdásznak titulálni majd mindenkit azért, hogy nem hatolva a társadalmi összefüggések leglényegének mélyére, megrekedt a felszíni jelenségek elemzésénél, s ezáltal a kapitalizmus apologetájává vált. Ez a ma talán mosolyt fakasztó, akkor kötelező körtánc viszont azt nem gátolta volna meg, hogy az olvasó megismerje és megértse a XIX. század végétől uralkodó gazdaságméleti irányzatokat, vagy ahogy ma is sokan nevezik: a modern polgári közgazdaságtant. Ilyen könyv hiányában azonban ez nem történt meg, aki e generációból ismeri e tárgyat, az máshonnan ismeri.

Az érintettek, vagyis azok a jórészt ma is aktív értelmiségiek, akik az egykori Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetemen szereztek diplomát – személyes tapasztalatokra támaszkodó benyomásaim szerint legalábbis – egészen másként emlékszenek egykori elmélettörténet kurzusaik eredményes vagy eredménytelen voltára. Szinte hallom felhorkanásukat a fenti bekezdés olvasása után: ...no és a Mátyás? Valóban, a háború utáni közgazdászhallgató generációk az Elmélettörténet tanszékét évtizedeken át vezető Mátyás Antal könyveinek és előadásainak közvetítésével találkoztak *szisztematikus formában* a Marx utáni közgazdasági elméletekkel. A maga korában szinte megkérdőjelezhetetlen tekintélynek örvendő, a téma szinte egyetlen szakértőjeként szereplő professzorra az akkori diákok felnőtt fejjel is úgy emlékeznek vissza, mint aki „becsempészte” a modern közgazdaságtan tanait egy azzal ideologikusan szemben álló egyetemi környezetbe. Így aztán nemhogy valamiféle felelősség terhelné a közgazdászok eszméletörténeti ismereteinek hiányáért, épp ellenkezőleg, ami van, az neki, s csak neki köszönhető.

Bekker Zsuzsa az itt recenzált kötet bevezetőjében a Mátyás által művelt elmélettörténetre utalva árnyaltabban és óvatosabban fogalmaz, ám a lényegét, az egyetemi oktatásból hiányzó modern közgazdasági elméleti alapok pótlását vállaló funkciót illetően egyetérteni látszik a fenti bekezdés álláspontjával. „...a sajátos kelet-európai keret, amiben kifejlődött, olyan addicionális funkciókkal ruházta fel, ami »normál« ország »normál« elmélettörténet-írásában és -oktatásában nem szerepel döntő szempontként [...] a hallgatók és olvasók *e tárgyból sajátították* el azt, ami részben más tárgyba tartozott volna, de ott nem jöhetett szóba. Nevezetesen, *a modern közgazdaságtan alapjait* próbálták e tárgy keretein belül megtanulni [...] az anyag nem csupán a szokásos el-

mélettörténeti összefüggések megismerésére, hanem a mikro- és makroökonómia alapjainak elsajátítására is alkalmas volt, s ezt *implicit feladatának is tekintette.*” (18. old. – Kiemelések az eredetiben.)

Mint minden legendában, morzsányi igazság ebben is van. Az tudniillik, hogy miután a rendszerváltás előtti közgazdasági egyetemen a nevét meghazudtolóan *közgazdaságtant mint olyant egyáltalán nem tanítottak*, a hallgatók elsősorú többsége számára a diszciplína néven nevezve kizárólag az elmélettörténet-órán merült fel. Miután pedig a modernebb irányzatokat kizárólag Mátyás Antal oktatta, az sem meglepő, hogy neve szinte egybeforrta a tantárggyal.

Az ideológiailag ellenséges környezetben az igazi tudomány magvait elhintő elmélettörténet-professzor mítosza azonban nagyon távol áll a tényleges korabeli helyzettől, a marxista ideológia által kijelölt keretek és a modern közgazdasági elméletek viszonya az egykori Marx Károly egyetemen egészen más volt, hősies „partizánkodásról” pedig a hivatalos ideológiával szemben különösképpen nem volt szó. A modern közgazdaságtan elméleteit a hatalom s az azt kiszolgáló korabeli egyetem sokkal inkább ignorálta, mint üldözte. Elméleti alapvetésként marxista politikai gazdaságtant tanítottak, és alapvető gazdasági és társadalmi törvényszerűségekként vagy világmagyarázatként valóban nem is tűrtek volna meg mást, különösen „apologetikus burzsoá áltudományokat” nem. Ám ha valaki nem az alapvető társadalmi viszonyok magyarázataként, hanem a racionális gazdálkodás, termelés-szervezés egyszerű technikai segédeszközeiként találta őket, vagyis óvakodott az ideológia saját terepénél tekintett „mély” összefüggésektől, akkor nem ütközött falakba. Így aztán a hetvenes-nyolcvanas évek diákjai döntésmélet, operációkutatás, gazdaságmatematika, vállalati gazdaságtan, ipargazdaságtan és hasonló álnevek alatt eléggé véletlenszerűen és szétszórva a modern közgazdasági elmélet számos modelljével, technikai elemével és eredményével találkozhattak. Mindez persze nem pótolta a szisztematikus gazdaságméleti kurzus hiányát, hiszen anélkül zajlott, hogy valaha valaki is elárulta volna nekik: egy egységes paradigmá-

7 ■ Szemben az elméleti közgazdaságtannal, a szociológiát ekkoriban valóban üldözte a hatalom, ezért publikált e korban a szakmájára és hivatására nézve szociológus Andorka közgazdaságtani összefoglalókat. A *Mikromodelleket* megelőzően szerzőtársakkal egy makroökonómiai összefoglalót is. Lásd: Andorka, Dányi, Martos: *Dinamikus népgazdasági modellek*. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1967.

8 ■ „A könyv [...] megkísérli, hogy feltárja az egyes polgári elméletekben a politikai gazdaságtan szempontjából, a vizsgált összefüggések megközelítése szempontjából mutatózó racionális elemeket, reális kérdésfelvetéseket, s rámutasson a valóságot torzító, vulgáris, apologetikus elemekre. A felvetett kérdéseket a szerző igyekszik marxista módon megközelíteni.” Mátyás Antal: *A modern polgári közgazdaságtan története*. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1973. Előszó, 12. old.

9 ■ Ilyen a hetvenes évek második feléig összesen kettő volt: Baumol: *Közgazdaságtan és operációanalízis*. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1968. és Samuelson: *Közgazdaságtan*. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1976.

ma, azonos elveken működő gondolatrendszer egymással összefüggő darabjait tanulják. Ezzel egyébként rendszerint előadók sem voltak tisztában.

Ha tehát valaki modern közgazdaságtant akart (volna) oktatni, annak nem szükségszerűen kellett ütköznie a hivatalos ideológiával, és „csempésznie” sem volt muszáj. Sőt, ha nem ideológiaként akarta oktatni, még az amúgy szükséges marxista kritikákat is mellőzhette. Andorka Rudolf 1970-ben (!) *Mikromodellek* címmel olyan „kézikönyvet” jelentetethet meg a Közgazdasági és Jogi Kiadónál, ami jelentéktelen újraszerkesztés után egy mai egyetemi Mikroökonómia tankönyv anyagának háromnegyedét lefedné. Tette mindezt anélkül, hogy könyvében egyetlen mondatnyi marxista kritikával illette volna a „burzsoá közgazdaságtant”.⁷ Igaz, a modellek a matematikai közgazdaságtan eredményeként vannak aposztrofálva, és társadalmi viszonyokról sem esik szó taglalásukkor. Ez a kötet persze nem is volt egyetemi tananyag.

Azok az elmélettörténeti kurzusok, amelyeken Mátyás saját, *A modern polgári közgazdaságtan története* című, először 1973-ban kiadott könyvét oktatta, elvi lehetőséget valóban teremthettek volna arra, hogy a modern közgazdaságtan paradigmájáról valami összefoglalót, szemléleti alapvetést adjanak, és lettek volna diákok is – bár valószínűleg nem nagyon sokan –, akik ezen a csatornán keresztül szívesen ismerkedtek volna a közgazdaságtan elméletével. E tárgy keretében persze – miután ebben a formában a dolog az ideológia terrénumához (is) tartozott – a marxista kritikai értékelés semmiképpen sem volt mellőzhető. Nem mintha Mátyás maga ezt nyűgnek érezte volna, hiszen törekvései célját e könyvben éppen a politikai gazdaságtan szemszögéből vett kritikai értékelésben látja.⁸ Ettől persze még kiválóan megfeleltethetett volna mind a két, a szokásos elmélet-történeti ismertető és a Bekker és mások által neki tulajdonított, a modern közgazdaságtan alapjainak tanítását pótoló feladatának. Egyiknek sem felelt meg, és ebben egyáltalán nem a korabeli kötelező marxista szemlélet akadályozta.

Nagyjából ugyanebben az időben, 1971-ben a Kosuth Kiadónál jelent meg egy keletnémet szerző, Hermann Lehmann *Határhaszon elmélet* című vaskos kötete, amelynek minden harmadik bekezdésében a tudós férfiú a korabeli NDK-s szakásoknak megfelelően a keletnémet kommunista párt aktuális kongresszusán kijelölt irányvonalat dicséri. A többi bekezdésben viszont érthetően elmagyarázza, mi a határhaszon-elmélet lényege. Mátyás könyvéből nem lehetett kihüvelyezni, mi a gazdaságelmélet lényege. Diákként megtanulni – mint annyi minden mást – meg lehetett, levizsgázni le lehetett belőle, de az egészből a fejekben csak annyi maradt meg, hogy a modern polgári közgazdaságtan az valami olyasmi, amivel Magyarországon Mátyás Antal professzor foglalkozik.

Neve nem azért fonódott össze témájával, mintha oly kiválóan művelte volna, hanem azért, mert pozí-

ciójára támaszkodva monopolhelyzetet teremtett magának a téma tanításában. Az a mód, ahogy a polgári közgazdaságtan oktatásának egészét a saját személye köré szervezte, arra enged következtetni, hogy a legenda s a Bekker Zsuzsa által is neki tulajdonított, a modern elmélet alapjait a PG mellé csempésző szerepet nem is ambicionálta, pontosabban nem ezt ambicionálta. Ha ezt ambicionálta, biztosan megengedte volna, hogy a modern polgári elmélet oktatásához más is hozzájárjon, tankönyvet írjon és taníthassa azt. Nem állt volna ellen körömszakadtáig annak, hogy a külföldön standardnak számító egyetemi tankönyvek ezreiből többet lefordítsanak. Azt az elenyészően keveset pedig, amit mégis lefordítottak,⁹ s a kevés magyar szerző által jegyzett összefoglalást bevonta volna az oktatásba. Azt biztosan nem merte volna megkockáztatni, hogy egy, a világ többi részében milliók által tanult és egyetemi oktatók tízezrei által tanított, nagy hagyományokkal rendelkező tudományt kizárólag saját feldolgozásában, saját szemüvegének speciális fénytörésén keresztül, ám kötelező tárgyként bocsásson az egyetemi hallgatók rendelkezésére.

Vagy akár maga kezdeményezte volna, hogy a saját és kötelezően tanított tankönyve mellett egy, a recenziónk tárgyául szereplő, a modern polgári közgazdaságtant is lefedő szöveggyűjtemény mondjuk már a hetvenes évek elején megjelenjen. Ez azonban nem történt meg, sem akkor, sem később. Nem került rá sor akkor sem, amikor a rendszerváltással a közgazdasági felsőoktatás tanrendjében a politikai gazdaságtan helyét radikális sebességgel átvették a standard mikro- és makroökonómia kurzusok, s így az elmélettörténet-oktatást ez az elméleti alapokkal kapcsolatos pótlólagos feladat többé már nem terhelte. E téren csak annyi történt, hogy Mátyás Antal könyvének újabb és újabb kiadásaiból a marxista kritika már kimaradt, az általa feldolgozott anyag pedig bővült, itt-ott párhuzamosan megismételve az elméleti alapvetésként máshol már tanított modelleket. Csak remélhetjük, hogy a Bekker Zsuzsa szerkesztette kötettel a közgazdasági elméletek történetének oktatásában is új korszak kezdődött. □